

УДК 159.9.072.4

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНИЙ КОРЕЛЯТ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ

Большакова А.М., д. психол. н.,
професор, завідувач кафедри психології
Харківська державна академія культури

У статті проаналізовано взаємозв'язок оцінок розвитку соціального інтелекту з показниками відповідальності особистості студентів. Досліджено соціальний інтелект, морально-етичну відповідальність та локалізацію відповідальності (локус контролю). Установлено, що вищий рівень морально-етичної відповідальності притаманний студентам із більш розвиненим соціальним інтелектом. Показано, що високий рівень розвитку соціального інтелекту в студентів пов'язаний із внутрішньою локалізацією відповідальності.

Ключові слова: соціальний інтелект, відповідальність, морально-етична відповідальність, локалізація відповідальності, студенти.

В статье проанализирована взаимосвязь оценок социального интеллекта с показателями ответственности студентов. Исследован социальный интеллект, морально-этическая ответственность и локализация ответственности (локус контроля). Установлено, что более высокий уровень морально-этической ответственности присущ студентам с более развитым социальным интеллектом. Показано, что высокий уровень развития социального интеллекта у студентов связан с интернальной локализацией ответственности.

Ключевые слова: социальный интеллект, ответственность, морально-этическая ответственность, локализация ответственности, студенты.

Bolshakova A.M. RESPONSIBILITY AS PERSONAL CORRELATE OF THE SOCIAL INTELLECT OF STUDENTS

The article of research is correlation between social intellect and responsibility indicators of students. A social intellect, moral and ethical responsibility and localization of responsibility (locus of control) are investigated. It is set that the higher level of moral and ethical responsibility is inherent in students with more developed social intellect. It is shown that the high level of social intellect is correlated with internal localization of responsibility of students.

Key words: social intellect, responsibility, moral and ethical responsibility, localization of responsibility, students.

Постановка проблеми. Обов'язковою умовою досягнення та збереження психічного благополуччя і соціальної успішності особистості є розвиток її здатності до життєтворчості – вільного, ініціативного, активного, творчого й конструктивного перетворення навколишньої дійсності і власної особистості. Стратегії, які обирає людина, є життєтворчим суб'єктом власного життя. Вони можуть бути різними: активними чи пасивними, агресивними чи поступливими, просоціальними чи асоціальними, творчими чи репродуктивними. Але за будь-яких обставин необхідною умовою досягнення життєвого успіху є відповідальність – «здатність людини детермінувати події, дії в момент здійснення, після завершення, аж до радикальної зміни всього життя» [1, с.36]. Отже, проблема вивчення факторів розвитку відповідальності є найактуальнішою в сучасній психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема відповідальності особистості, її психологічного змісту, структури,

функції та типології досить давно та плідно вивчається як зарубіжними, так і вітчизняними вченими.

Відомий дослідник відповідальності К. Муздибаєв визначає цю інтегральну характеристику особистості «забезпеченням самою особистістю способу дії і результату своїми силами за умов установа нею рівня складності діяльності й часу досягнення результату за будь-яких несподіванок» [6, с.112]. За твердженням Л. Дементій, відповідальність є «прагненням та забезпеченням суб'єктом цілісності, самостійності та успішності діяльності, спілкування та гарантування особистістю досягнення результату власними зусиллями за умови завданого рівня складності та обмеженого часу з урахуванням усіх можливих несподіванок, складностей» [4, с.205].

Функціонально відповідальність представлена в спонукальній сфері психіки та є смисловим принципом регулювання її поведінки. Процес мотивації відповідальної поведінки розгортається на кожному

етапі вчинку людини: на етапі ініціювання, вибору і формування наміру, його реалізації та осмислення результатів [8]. Окрім функції утворення смислу виділяють також такі важливі функції відповідальності: нормативно-регулюючу (вираження моральних відношень та вимог суспільства, що орієнтують особистість у виборі дій, прийнятих та /або необхідних для стабільності суспільства); спрямовуючу (породження в особистості нових потреб, які оцінюють її поведінку); координуючу (синтез соціально значущої цілі, шляхів та засобів її досягнення) [7].

Відповідальну людину характеризують такі особливості, як самостійність обрання завдань та обов'язків, добровільність у виконанні діяльності, дотримання термінів виконання спланованого, прагнення до подолання складностей на шляху до вставленої цілі, здатність передбачати результати власних дій та вчинків, забезпечення високої якості результатів діяльності, здатність ризикувати задля досягнення мети, готовність до альтруїстичних вчинків [4].

У сучасних умовах ціннісної кризи найбільш важливими функціональними аспектами відповідальності є смислоутворюючий та нормативно регулюючий, що утворюють такий специфічний, найвищий вид відповідальності, як морально-етичний, що детермінує поведінку особистості на основі прийняття соціальних норм та цінностей, виражає здатність самостійно регулювати діяльність та відповідати за власні вчинки та їх наслідки [7].

Фактором, що забезпечує (або не забезпечує) конкретні прояви відповідальності у тій чи іншій сфері життя людини, є локус контролю – уявлення людини про причини подій, що з нею відбуваються, впевненість у знаходженні цих причин у собі або зовнішніх обставинах. За наявності внутрішньої локалізації відповідальності (інтернального локусу контролю) люди вбачають причини подій, що з ними відбуваються в самих собі, пояснюють їх результатом дії власних рис, здібностей, звичок, вчинків тощо. [6].

У дослідженнях відповідальності досягнуто чисельних значних наукових результатів. Наші дослідження показали, що локалізація відповідальності є важливим корелятом характеристик суб'єктивної картини життєвого шляху та розвитку суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу [3].

При цьому не всі аспекти цієї важливої проблеми знайшли своє висвітлення у результатах психологічних досліджень. Наприклад, подальшого вивчення потребують внутрішньоособистісні та соціально-психо-

логічні фактори розвитку відповідальності особистості.

У цьому дослідженні ми виходили з того, що важливим фактором розвитку відповідальності (як здатності до прийняття та виконання певних обов'язків перед собою, іншими людьми, людством у цілому, заснованих на морально-етичних вимогах суспільства) є соціальний інтелект особистості.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення взаємозв'язку між інноваційним потенціалом особистості (готовністю до змін) та показниками оптимістичності атрибутивного стилю в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для участі у дослідженні було залучено 104 особи віком від 19 до 24 років (47 дівчат та 57 юнаків).

Обрання юнацького віку під час формування вибірки досліджуваних обґрунтовано суттєвим значенням цього життєвого етапу для побудови психологічного майбутнього та життєвого самовизначення, формування особистісної автономії та самостійності, ідентичності та усталеної самооцінки, розроблення магістральних, стратегічних планів та перспектив на подальший життєвий шлях (Л. Божович, М. Боришевський, І. Булах, Л. Виготський, Б. Волков, М. Гінзбург, Е. Еріксон, І. Кон, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Татенко, Т. Титаренко, Д. Фельдштейн).

Діагностику розвитку морально-етичної відповідальності особистості було здійснено за допомогою опитувальника діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості (далі – ДРМЕВО) І. Тимощука, який дозволяє оцінити такі її складники, як рефлексія на морально-етичні ситуації, інтуїція в морально-етичній сфері, екзистенційний аспект відповідальності, альтруїстичні емоції, морально-етичні цінності [9].

Рівень інтернальності (локус відповідальності за події власного життя) було діагностовано за допомогою опитувальника рівня суб'єктивного контролю, створеного Є. Бажиним та ін. [2] на основі шкали Дж. Ротера, який дозволяє діагностувати локалізацію відповідальності за сімома шкалами:

– «загальної інтернальності» (оцінює рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значимими ситуаціями в цілому; переконання в тому, що більшість важливих подій у житті є результатом власних дій);

– «інтернальності в галузі досягнень» (оцінює рівень суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями; переконання у здатності з успіхом реалізувати свої цілі в майбутньому);

Таблиця 1

**Взаємозв'язок соціального інтелекту
із морально-етичною відповідальністю особистості**

Показники соціального інтелекту	Показники морально-етичної відповідальності за ДРМЕВО				
	РМЕС	I	ЕВ	АЕ	МЕЦ
Історії із завершенням	,227*	529**	,222*	234*	,228*
Групи експресії	,498**	,557**		,657**	,242*
Вербальна експресія	,377**	,317**		,502**	
Історії з доповненням	,394**		,298**	,228**	
Композитна оцінка	,33**	,22*		,317**	

Примітки: РМЕС – рефлексія на морально-етичні ситуації, I – інтуїція в морально-етичній сфері, ЕВ – екзистенційний аспект відповідальності, АЕ – альтруїстичні емоції, МЕЦ – морально-етичні цінності; статистична значущість при $p < 0,05$; ** статистична значущість при $p < 0,01$.

– «інтернальності в галузі невдач» (оцінює почуття суб'єктивного контролю щодо негативних подій і ситуацій; схильність відчувати відповідальність за різноманітні невдачі, неприємності і страждання);

– «інтернальності в галузі сімейних стосунків» (характеризує рівень прийняття людиною відповідальності за події свого сімейного життя);

– «інтернальності в галузі виробничих стосунків» (показує те, наскільки людина вважає свої дії важливим чинником в організації трудової діяльності);

– «інтернальності в галузі міжособистісних стосунків» (оцінює те, наскільки людина вважає себе здатною контролювати свої неформальні стосунки з іншими людьми, викликати до себе повагу та симпатію);

– «інтернальності щодо здоров'я та хвороби» (характеризує рівень прийняття відповідальності за своє здоров'я).

Для діагностики соціального інтелекту (як «здатності правильно розуміти та прогнозувати поведінку людей, яка необхідна для ефективної міжособової взаємодії та успішної соціальної адаптації» [5, с.12]) використано тест Гілфорда, який містить субтести, що оцінюють рівень розвитку певних здібностей до пізнання поведінки оточуючих [5]:

– субтест «історії із завершенням» виявляє здатність до передбачення наслідків поведінки людей на основі розуміння почуттів, думок та намірів учасників комунікації;

– субтест «групи експресії» визначає здатність до правильного розуміння станів, почуттів на намірів людей за невербальними проявами;

– субтест «вербальна експресія» оцінює чутливість до характеру та відтінків людських стосунків, здатність швидко розуміти зміст мовної експресії в контексті певної ситуації;

– субтест «історії з доповненням» оцінює здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці.

У процесі статистичного оброблення отриманих результатів здійснено аналіз взаємозв'язку між показниками відповідальності та рівнем розвитку соціального інтелекту досліджуваних юнаків.

Статистично значущі коефіцієнти кореляції між розвитком соціального інтелекту (композитною оцінкою і окремими здібностями) та оцінками морально-етичної відповідальності наведено у табл. 1.

Результати, наведені у табл. 1, показують наявність значної кількості статистично значущих взаємозв'язків між оцінками розвитку соціального інтелекту та показниками морально-етичної відповідальності досліджуваних.

Статистично значущий прямий зв'язок було встановлено між оцінками досліджуваних за шкалою «рефлексія на морально-етичні ситуації» опитувальника ДРМЕВО та всіма оцінками соціального інтелекту (табл. 1). Отже, високий рівень здатності до швидкого і глибокого розуміння моральних і аморальних аспектів власної комунікації, прагнення до рефлексії факторів, що перешкоджають прояву відповідальної поведінки, притаманні досліджуваним, які в ситуаціях міжособової взаємодії виявляють високий рівень уміння передбачати наслідки поведінки (субтест «історії із завершенням» тесту Гілфорда); здатність правильно оцінювати стани, почуття та наміри людей за невербальними проявами (субтест «групи експресії»); високу чутливість до змісту людського спілкування, розуміння вербальної експресії в контексті певної ситуації (субтест «вербальна експресія»); здатність аналізувати та розуміти складні міжособистісні ситуації в динаміці (субтест «історії з доповненням»).

Статистично значущі взаємозв'язки з усіма показниками тесту Гілфорда утво-

Таблиця 2

**Взаємозв'язок соціального інтелекту
з показниками локалізації відповідальності (локусу контролю)**

	Сфери локалізації контролю						
	Ід	Ін	Іс	Ів	Ім	Ізд	Із
Історії із завершенням	,237*	,393**	,326**	,366**	,378**	,318**	,231*
Групи експресії	,309**		,242*	,215*	,243*		
Вербальна експресія			,339**	,233	,382**		,214*
Історії з доповненням	,301**		,379**	,237*	,259**	,276*	,224**
Композитна оцінка	,21*		,314**	,31**	,676***		0,23*

Примітки: Ід – досягнення, Ін – невдачі, Іс – сім'я, Ів – виробничі відносини, Ім – міжособові відносини, Ізд – здоров'я, Із – загальна оцінка; статистична значущість при $p < 0,05$; ** статистична значущість при $p < 0,01$.

рили також оцінки досліджуваних за шкалою «альтруїстичні емоції» опитувальника морально-етичної відповідальності (див. табл. 1). Такі результати дозволяють дійти висновку, що високий рівень соціального інтелекту (композитний та окремих інтелектуальних здібностей) притаманний юнакам зі схильністю до гуманно-відповідального позитивного ставлення до оточуючих, пов'язаний із почуттями емпатії, чуйності, любові, гідності, поваги.

Показники здатності досліджуваних до швидкого усвідомлення та обрання гуманістичних цінностей у ситуаціях внутрішньоособистісного конфлікту та міжособистісної взаємодії (шкала «моральна інтуїція» опитувальника ДРМЕВО) утворили статистично значущі взаємозв'язки з усіма показниками тесту Гілфорда, окрім субтесту «історії з доповненням» (див. табл. 1). Отже, високий рівень розвитку моральної інтуїції пов'язаний у студентів зі здатністю передбачати наслідки людських вчинків та здатністю правильно оцінювати вербальну і невербальну експресію оточуючих. При цьому навички правильної оцінки динаміки міжособистісних ситуацій однаково властиві як гуманістичним орієнтованим юнакам, так і досліджуваним з орієнтацією на антигуманні цінності (аморальні, егоцентричні, прагматичні).

Дані, наведені у табл. 1, показують наявність статистично значущого зв'язку між показниками досліджуваних за шкалою «екзистенцій на відповідальність» опитувальника морально-етичної відповідальності та оцінками соціального інтелекту за субтестами «історії із завершенням» та «історії з доповненням» тесту Гілфорда. Відповідно до особливостей інтерпретації психологічного змісту цих показників [5; 9], наявність такого взаємозв'язку дозволяє стверджувати, що більший рівень усвідомлення відповідальності стосовно власного буття та його базового смислу притаманний юна-

кам, які у взаємодії з оточуючими демонструють здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці та передбачати подальші вчинки оточуючих на основі розуміння їхніх почуттів, думок та намірів.

Оцінки досліджуваних за шкалою «морально-етичні цінності» утворили статистично значущі прямі взаємозв'язки з показниками соціального інтелекту за субтестами «історії із завершенням» та «групи експресії» (див. табл. 1). Морально-етичні цінності – це компонент відповідальності, що інтегрує в єдине світоглядне утворення цінності добра, справедливості, любові і чесності прагнення встановлювати стосунки з оточуючими на основі психологічної близькості, емпатії, прихильності [9]. Отже, глибинне внутрішнє прагнення особистості створювати етичну атмосферу взаємодії з іншою людиною (за опитувальником морально-етичної відповідальності) пов'язану в юнаків зі здатністю прогнозувати подальші вчинки оточуючих та правильно оцінювати стани, почуття і наміри за невербальними проявами.

Таким чином, дослідження показало наявність позитивних кореляцій між показниками соціального інтелекту (загальною оцінкою та окремих його складників) та морально-етичною відповідальністю досліджуваних студентів.

Результати кореляційного аналізу (статистично значущі коефіцієнти) щодо взаємозв'язку соціального інтелекту та показників локалізації відповідальності досліджуваних наведено у табл. 2.

Результати, наведені у табл. 2, показують, що рівень розвитку соціального інтелекту (композитна оцінка та окремі здібності) у досліджуваних юнацького віку пов'язаний із більшістю показників інтернальності – внутрішньої локалізації відповідальності.

Усі складники та загальний показник інтернальності за опитувальником РСК виявилися пов'язаними з оцінками досліджуваних за субтестом «історії із завершенням» тесту Гілфорда (див. табл. 2). Високі оцінки за цим субтестом свідчать про здатність досліджуваного передбачувати наслідки поведінки (своєї та оточуючих) [5]. Отже, дані, наведені у табл. 2, дозволяють стверджувати, що схильність до прийняття відповідальності за події власного життя в усіх його сферах притаманна студентам зі здатністю точно прогнозувати події міжособистісної взаємодії на основі аналізу спілкування та внутрішнього світу оточуючих.

Субтест «групи експресії» тесту Гілфорда виявляє здатність правильно оцінювати стани, почуття та наміри людей за невербальними проявами [5]. За результатами кореляційного аналізу (див. табл. 2) ця здатність досліджуваних студентів виявилася пов'язаною з інтернальністю у сфері досягнень, міжособистісної взаємодії, сімейних та виробничих відносин. Тому юнаки з низькими оцінками соціального інтелекту за цим субтестом, які не вміють використовувати невербальні прояви оточуючих для кращого розуміння слів та вчинків, демонструють схильність до екстернальної (зовнішньої) локалізації відповідальності за події життя в цих сферах.

Успішність виконання завдань субтесту «вербальна експресія» позитивно корелює з інтернальністю юнаків у сфері здоров'я, міжособистісної взаємодії, сімейних та виробничих стосунків (див. табл. 2). Отже, здатність брати на себе відповідальність за те, що відбувається у цих сферах життя, притаманна юнакам із високим рівнем здатності швидко та правильно розуміти сенс мовної експресії оточуючих у контексті певної ситуації взаємодії.

Оцінки соціального інтелекту досліджуваних за субтестом «історії з доповненням» виявилися позитивно пов'язаними з усіма показниками інтернальності, окрім прийняття відповідальності у сфері невдач (див. табл. 2). Отже, схильність до усвідомлення себе причиною того, що відбувається в різних сферах життя, притаманна студентам, здатним розпізнавати динаміку ситуацій міжособистісної взаємодії, розпізнавати логіку розвитку цих ситуацій, відслідковувати зміни їх психологічного змісту та психічних станів учасників.

Отже, результати дослідження показали, що рівень розвитку здатностей, що входять до структури соціального інтелекту, позитивно корелює з інтернальною локалізацією відповідальності студентів. Також виявилось, що композитна оцінка соціального

інтелекту взаємопов'язана з внутрішнім локусом відповідальності в усіх сферах, крім невдач та здоров'я (див. табл. 2).

Висновки з проведеного дослідження. У результаті дослідження виявлено взаємозв'язок між соціальним інтелектом та відповідальністю досліджуваних студентського віку. Якісний аналіз отриманих даних дозволяє дійти конкретних висновків:

1) морально-етична відповідальність студентів на статистично значущому рівні корелює з показниками розвитку соціального інтелекту:

- високий рівень рефлексії на морально-етичні ситуації (здатність до швидкого і глибокого розуміння моральних і аморальних аспектів власної комунікації) та альтруїстичних емоцій (схильності до гуманно-відповідального позитивного ставлення до оточуючих) притаманні досліджуваним, які в ситуаціях міжособової взаємодії виявляють високий рівень уміння передбачати наслідки поведінки; здатність правильно оцінювати стани, почуття та наміри людей за невербальними проявами; високу чутливість до змісту людського спілкування та вербальної експресії в контексті певної ситуації; здатність аналізувати та розуміти складні міжособистісні ситуації в динаміці;

- моральна інтуїція (здатність до швидкого усвідомлення та обрання гуманістичних цінностей) пов'язана в студентів зі здатністю передбачати наслідки людських вчинків та здатністю правильно оцінювати вербальну і невербальну експресію оточуючих;

- екзистенційна відповідальність (високий рівень усвідомлення відповідальності стосовно власного буття та його базового смислу) притаманна студентам, які у взаємодії із оточуючими демонструють здатність передбачувати подальші вчинки оточуючих на основі розуміння їхніх почуттів, думок та намірів;

- морально-етичні цінності (світоглядна орієнтація на цінності добра, справедливості, чесності, любові, емпатії) пов'язані у студентів зі здатністю прогнозувати вчинки оточуючих та правильно оцінювати стани, почуття і наміри за невербальними проявами;

2) рівень розвитку соціального інтелекту в досліджуваних студентів пов'язаний із більшістю показників інтернальності – внутрішньої локалізації відповідальності:

- уміння прогнозувати події міжособистісної взаємодії на основі аналізу спілкування та внутрішнього світу оточуючих пов'язана зі схильністю студентів до прийняття відповідальності за події власного життя в усіх його сферах;

– здатність правильно оцінювати стани, почуття та наміри людей за невербальними проявами у студентів пов'язана з інтернальністю у сфері досягнень, міжособистісної взаємодії, сімейних та виробничих відносин;

– високий рівень здатності швидко та правильно розуміти сенс мовної експресії оточуючих у контексті певної ситуації взаємодії позитивно корелює з інтернальністю студентів у сфері здоров'я, міжособистісної взаємодії, сімейних та виробничих стосунків;

– здатність розпізнавати динаміку ситуацій міжособистісної взаємодії позитивно пов'язана з усіма показниками інтернальності, окрім прийняття відповідальності у сфері невдач;

– найменшу кількість взаємозв'язків із показниками соціального інтелекту утворили оцінки інтернальності у сферах невдач та здоров'я.

Перспективи подальших досліджень полягають в уточненні якісної структури причинно-наслідкових взаємозв'язків між відповідальністю та соціальним інтелектом студентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни. Москва: Мысль, 1991. 299 с.
2. Бажин Е., Голынкина Е., Эткінд А. Метод исследования уровня субъективного контроля. Психологический журнал. 1984. Т. 3. № 3. С. 152–162.
3. Большакова А. Психология личностной реализации субъекта жизненного пути: монография. Запорожье: КПУ, 2011. 312 с.
4. Дементий Л. Типология ответственности личности. Гуманистические проблемы психологической теории. Москва: Наука, 1995. С. 204–213.
5. Михайлова (Алешина) Е. Тест Гилфорда диагностика социального интеллекта: методическое руководство. Санкт-Петербург: ИМАТОН, 2006. 56 с.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности. Ленинград: Наука, 1983. 240 с.
7. Передин В. Ответственность как системное качество личности. Екатеринбург: Уральский гос. пед. ун-т, 1991. 200 с.
8. Савчин М. Психология ответственной поведінки: Монография. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 280 с.
9. Тимошук І. Методика дослідження рівня морально-етичної відповідальності майбутнього психолога. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2002. № 4. С. 158–163.